

Egy új könyv Luby Margit néprajzi örökségéből

Egy évtizede, 2013-ban alakult meg a Luby Társaság, amely a XVIII. század derekán Szatmár vármegyében megtelepedett Luby családi ág szerteágazó közéleti, tudományos és kulturális értéket teremtő tevékenységének feltárását és megismertetését tűzte ki célul. A XX. század derekáig a família öt generációja jelentős épített és szellemi örökséget hagyott az utókorra, aminek bemutatása a szatmári térség megismertetésére, értékei közreadására is lehetőséget biztosít. A Nagyar és Nyíregyháza központtal működő közösség tagjai többnyire személyesen is kötődnek Szatmárhoz, és vállalt feladatuknak érzik a vidék értékeinek ápolását. A Társaság értékteremtő tevékenysége túlmutat a megye határain. Igazolja ezt, egyebek mellett, a könyvkiadói tevékenységük, aminek szellemi municióját a Nyíregyházi Egyetem és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye más tudományos egyesületei, intézményei, közgyűjteményei biztosítják. Az eddigi és a tervezett publikációk egyaránt méritenek a Luby család szellemi örökségéből és Szatmár kutatóinak, ismerőinek kapcsolódó eredményeiből.

A Társaság könyvkiadói tevékenysége a Luby Könyvtár elindításával 2014-ben kezdődött, amikor reprintként megjelentette Benedekfalvi Luby Margit: *Fogyó legelőkön* című kötetét. A jeles néprajzi gyűjtő (Nagyar 1885 – Budapest 1976) életműve a szülőföld – a Szamos mente, Szamoshát, a Tisza men-



te, a tágabban vett Szatmár – népének hagyományából táplálkozott, munkái generációk óta jelentős megtartó erőt jelentenek a vidékhez kötődők számára (*A parasztiélet rendje Szatmár megyében* (Bp., 1935), *Bábalelte babona* (Bp., 1936) és újabb kiadásai. A tanárként (Szatmárnémeti majd Budapest) és oktatási hivatalnokként tevékenykedő Luby Margit 1934-ben önkéntes autodidakta kutatóként kapcsolódott be a néprajzi feltáró munkába. Magát élete végéig *néprajzi gyűjtőnek* tartotta, akinek a terepmunka volt az erőssége. Bár könyveiben történik utalás – különösen az alföldi pásztorkodás kapcsán – a Hortobágyon és a Kiskunságban végzett terepmunkájára, neve

a néprajztudomány számára Szatmárral, a Szamos mentével forrott egybe, ahol a gyermekkorától megélt élmények az egyre tapasztaltabb néprajzi gyűjtő szakmai inspirációi által generált figyelemmel és tájékozódással szervesültek. Szakmai berkekben nem volt ismeretlen, hogy Luby Margit hagyatéka mind tematikájában, mind anyaga földrajzi kiterjedésében túlmutat a szülőföldjén, de ez csak a most megjelent könyvben öltött testet először.

A Tolna megyei Sárközben gyűjtött szövegekből most megjelent válogatás rövid előszavában a jeles nyíregyházi néprajzkutató, a szerkesztő és a szöveget gondozó Ratkó Lujza utal arra, hogy Luby Margit élete során több ezer oldalnyi, nem kis részben máig feldolgozatlan néprajzi anyagot gyűjtött. A kéziratos és a gépelt szöveganyagot a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, és a mátészalkai Szatmári Múzeum adattára őrzi. A szerkesztői bevezetőből kiderül, hogy Luby Margit a Népművészeti Intézet kiküldetésében többször járt gyűjtőúton a Sárközben. Nincs itt lehetőségem kitérni az 1951–1955 között működő intézet szerepére és jelentőségére, de egy dologra utalnom kell Luby Margit egész tevékenysége és néprajzi tájékozódása kapcsán. Nevezetesen, hogy a terepmunkájának és egész gyűjtő tevékenységének nagyon stabil szakmai háttere, olykor kerete volt. Az 1930-as és 1940-es években a korszakos jelentőségű etnográfus Györffy István (1884–1939) és a folklorista akadémikus Solymossy Sándor (1864–1945), valamint az 1920-as évektől a magyar néprajztudomány krémjét maga köré gyűjtő, a Magyar Nemzeti Múzeum egységeként működő Néprajzi Osztály munkatársai be-

folyásolták tevékenységét, formálták látásmódját. Talán kevésbé ismert, hogy az 1950-es évek elején az őt segítő Népművészeti Intézet is valóságos szellemi központ volt kiváló munkatársakkal, amely kapcsolatban állt a Néprajzi Múzeummal és más szakmai műhellyel. Itt csupán a néprajzos Györffy Györgyné (Ruitz Izabella /1925–2008/) és a „földi”, szatmári származású Morvay Péter (1909–1994) nevét, valamint a rendkívüli munkát végző fiatal tánckutató nemzedék tagjait (Martin György, Pesovár Ernő), a zenekutató Kerényi Györgyöt említem, mögötte Lajtha László hatását. Talán nem tévedek, ha Luby Margit sárközi gyűjtése – a május 1-jei ünnepek népi együtteseinek szakmai értékelése – mögött felismerni vélem a Népművészeti Intézet néprajzi osztályát vezető Muharay Elemér (1901–1960) személyes odafigyelését. (Talán nem tévedek, ha utalok az Ortutay Gyulával ápolt személyes jó kapcsolatára, akinek ugyancsak lehetett szerepe a nyugdíjas Luby Margit foglalkoztatásában a nem könnyű időszakban.) Vagyis szervezett, a hagyományos műveltség feltárásában és a különböző korszakok műveltségében (különböző módokon) elképzelt hasznosításában tudatosan tevékenykedő közösségek szolgálatában is tevékenykedett Luby Margit, és vélhetően nem csupán ad hoc gyűjtőmunkákról volt szó. Mindez aláhúzza a jelen könyv szakmai jelentőségét is.

A kötet Alsónyék és Bata településen 1953–1954 években tett gyűjtőutak eredményéből közöl válogatást, ami Decs adataival egészül ki két Alsónyékre származott asszony elmondása alapján. A rendkívül adatgazdag, szerteágazó közlés jelentőségét növeli – a recenzens ezt a

maga tapasztalatából tudja –, hogy ma már jószerével lehetetlen közvetlen információval rendelkező adatközlőt találni a két világháború időszakából. Az 1950-es évek a hagyományos paraszti kultúra tradíciójának utolsó, és minden korábbinál gyorsabb és átfogóbb változásának időszakát jelentették. Természetesen, nincs lehetőség a gazdag anyag részletező ismertetésére, csupán néhány jellemző vonására hívom fel a figyelmet, amelyeket a Luby életmű egészének szempontjából is tanulságosnak gondolok. Az egyik, hogy az anyag egészén átjön a gyűjtő alapvető tájékozódásának, az anyagi és szellemi műveltség, valamint paraszti társadalom – Szatmárból teljességében megélt és ismert – jellemzői iránti nyitottság, fogékonyság. Bár az anyagban domináns, nem csupán a néphit, a felbukkanó tudós kocsis, a jeles napok, a kendermunka, a pásztorok sajátos műveltségével kapcsolatos adatokra gondolok itt, hanem a családi élet, a differenciált falusi társadalom, az emberi élethez kapcsolódó szokások, a munkaalkalmak komplex világára. Ezek mögött persze felsejlik Luby Margit korábbi tapasztalata, egyszersmind készsége is az egész problematika értelmezésére. (A bátai kegyhelyhez kapcsolódó Szent Vérmonda adatai jól tükrözik mindezt.) Vannak persze a lokális földrajzi környezetben és műveltségben való tájékozódáshoz elengedhetetlen lejegyzések (helynevek, egyházi-felekezeti információk, a környező települések viszonya, népdalszövegek, /igaz/ történetek, csúfolók, stb.), de a lokális létformákkal kapcsolatos apróbb megfigyelések (gazdálkodás, szőlő, halászat stb.) sem egyszerű rácsodálkozások csupán. Egyáltalán nem mond ellent mindennek, hogy Luby Margit figyelmet

szentelt a paraszti műveltség és társadalom II. világháború után változásainak: a hagyományos elemek új funkcióban való megjelenésének és új jelenségek felbukkanásának. Hangsúlyos tartalmi egységei a kötetnek a lakodalmak részletező leírásai, melyek hagyományából éppen úgy kihüvelyezhetők a változás egyes jegei, amint az emberi élet fordulóinak vagy a viseleteknek a lejegyzéseiből. (A lejegyzések, a cédulák szövegéből értelemszerűen nem derülhet ki, hogy a gyűjtő egészében mit tartott archaikumnak, és miként jelentek meg néprajzi képében a polgárosodás, a modernizáció XIX–XX. századi elemei.) A népi együttesek munkájának megfigyelése elvárás lehetett a munkájával kapcsolatban, de rezonált a korszak ünnepeinek „hivatalos” változásaira is. „Alsónyéken az idén az MNDSZ-nek (Magyar Nők Demokratikus Szövetsége) állítottak májuszfát. Ezt a fát az ünnepélyre népviseletbe öltözött gyerekek hozták fel ünnepélyesen. Gyönyörű volt. Beállították a gyűlésterembe Rákosi képe mellé. Egyébként a lányok itt is kaptak májuszfát. Dísz azonban csak papírszalag volt...”

A rendkívül informatív adatbázis használatát nagyban segíti a szerkesztő, közreadó Ratkó Lujza munkája. Sok finom javítása, csiszolása mellett mind a felhasználást segítő szöszedete, mind a részletesen tagolt tartalomjegyzéke nagyban segíti a könyv anyagának hasznosulását. Tevékenysége jelentősen hozzájárult, hogy Luby Margit életművének egy jószerével ismeretlen szelete méltó helyet kapjon a néprajztudományban, amellet, hogy a jeles néprajzi gyűjtő tevékenységét is kitágítja a szatmári szülőhazán túlra. Köszönet a kötet megjelentetéséért a kiadó Luby

Társaságnak, amelyekre még vár a munka terjesztésének, megismertetésének nem egyszerű feladata is.

RATKÓ LUIZA (szerk.): „Dicsérjük a Jézus nevét, meggyük a szőlő levét”. Válogatás

Luby Margit néprajzi gyűjtéseiből (Alsónyék, Bata, Decs 1953–1954). Luby Könyvtár. Luby Társaság. Nyíregyháza, 2022. 256 p.

VIGA GYULA

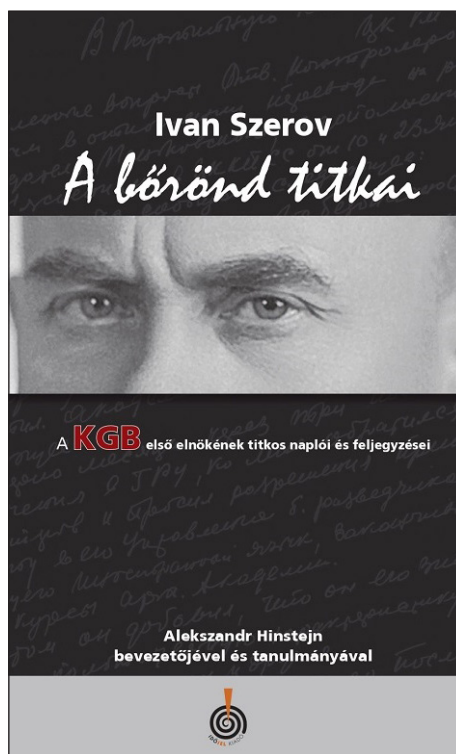
Ivan Szerov: A bőrönd titkai

A KGB első elnökének titkos naplói és feljegyzései

Ivan Szerov, a KGB első elnökének visszaemlékezése 2016-ban jelent meg Oroszországban, 2022-ben pedig magyar nyelven. Első hallásra talán furcsa lehet számunkra, hogy miként maradhattak fenn egy titkosszolgálati vezető feljegyzései úgy, hogy a szovjet szolgálatok értesültek létezésükről, de mégsem tudták megszerezni azokat. A szerző halála után több mint 20 évvel egy építkezés során kerültek elő két bőröndből.

Szerov visszaemlékezését olvasva egy pillanatra se felejtjük el, hogy azt egy 300 oldalas, szűkszavú feljegyzések alapján írta meg több évtizeddel az események után. „Amit tollal írtak, fejszével sem vágod ki” – ezzel az orosz közmondással indokolta memoárjának megírását 1964. április 22-én az *Utószóban* (633. old.).

A kötetben Alekszandr Hinstejtől, az Oroszországi Hadtörténeti Társaság Központi Tanácsának tagjától két írást olvashatunk. Az első egy bevezető, amelyből megtudhattuk, hogy a Szerov unokája által megtalált, majd beszkennelt anyagok utólagos szerkesztésen estek át. Először kronológiai rendbe szedték, fejezetekre tagolták, kijavították az elírásokat, és ellátták magyarázó jegyzetekkel. Címet adtak a fejezeteknek és



alfejezeteknek, amelyeken belül kihagytak jelentéktelennek vagy kevésbé érdekesnek tartott részeket. A második rövid tanulmány Oleg Penkovszkijról, a szuperkémről szól, akinek 1963-as lebukása óta napjainkig meghatározza Oroszországban a Szerovról kialakult képet. A

kötet végén a kémfőnök történeti megítéléséről Mihail Mjagkov, a hadtörténeti társaság tudományos igazgatója jegyez egy rövidebb írást.

A visszaemlékezés megjelentetésének célja elsősorban Szerov negatív megítélésének árnyalása lehetett. „Bízom benne, hogy miután elolvasták ezt a könyvet, sokan egészen más szemmel fognak nézni nagyapámra” – írja (18. old.) az egykori kémfőnök unokája, Vera Vlagyimirovna Szerova. A kötetet személyesebbé teszik a gazdag fényképválogatások, amelyek között megtalálhatók a családi képek, a pártvezetőkkel történt vadászatok, a kitüntetések és más dokumentumok.

A magyar kiadáshoz az előszót Bank Barbara, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja írta, aki ennek a kötetnek a jelentőségét abban látja, hogy az olvasó betekintést kaphat a szovjet politika színpalái mögé, az NKVD és a KGB működésének technikájába.

A huszonkét fejezetből álló kötet keretét az 1939 és 1964 közötti évek titkosszolgálati eseményei jelentik. Mindegyik előtt egy rövid történelmi áttekintést olvashatunk, amelyeket Hinstejn jegyez. Az első három fejezet az 1939 augusztusától 1941 júniusáig tartó éveket mutatja be, a negyedik a tizedikig a német támadástól Berlin bevételeig ismerhetjük meg a háború éveinek történéseit. A következő hétben Szerov a hidegháború korai éveitől Hruscsov hatalmának megszilárdulásáig terjedő időszakot tekinti át, a tizennyolcadik fejezet az 1956-os magyar forradalom eseményeivel foglalkozik. Az utolsó négy pedig a kémfőnök karrierútjának befejező hét évét ismerhetjük meg.

Életének korai szakaszairól a szerző csak röviden szól, azokat a fordulópontokat

kiemelve, amelyek szerinte jelentős szerepet játszottak abban, hogy Moszkvába került. Bár katonai akadémián tanult, először rendőri feladatokat látott el. Elmondása szerint mindig tudása legjavát nyújtva végezte munkáját, előbb alsóbb szinteken, majd Moszkvában is bizonyítva. 1939 augusztusában Sztálin személyesen fogadta, ekkor került át a Berija által vezetett NKVD-hoz, a Belügyi Népbiztossághoz.

Az első komoly feladata a külföldiek szovjet útlevelekhez jutásának ellenőrzése volt: a hamis szovjet útlevéllel rendelkező kémek kiszűrése. Az NKVD-nél töltött évekről megbízások egész sorát jegyezte le, ugyanakkor a kihallgatásokról csak szűkszavúan ír, csupán annyit, hogy megtörténtek, és az így szerzett információk hogyan segítettek egyes ügyek megoldásában. Ez különösen a II. világháború első éveiről szóló fejezetekre jellemző. 1939 és 1941 között az ukrán területek vonatkozásában bízták meg a hírszerzés vezetésével. Részt vett a lengyel földalatti mozgalmak és a Honi Hadsereg sejtjeinek megszüntetésében, de az ő feladata volt az ukrán nacionalisták elleni fellépések megszervezése is. Ezekben az években – elmondása szerint – meghatározónak bizonyuló kapcsolatot épített ki Hruscsovval és Zsukovval.

1941-ben áthelyezték az állambiztonsághoz, moszkvai visszarendelése után megkapta a balti országok hadseregeinek lefegyverzését. A német támadás és előretörés során bosszantotta a szerveztlenség, a parancsnoki hibák sorozata és a kiadott parancsok végre nem hajtása. Mindezek mellett részt vett a Berlin elleni szovjet bombázás előkészítésében. A háborúnak ezen szakaszától többször személyesen kellett jelentést tennie

Sztálinnak, aki Szerov megbízható információi alapján döntéseit revideálta. Szerov tekintélyét az is növelte a „Gazdánál”, hogy a frontvonalról vagy éppen a körülzárt Leningrádból információkat szerzett, ezeket összegezte és jelentések formájában eljuttatta a Kremlig. Tevékenységének eredményességét a megbízhatóságon kívül minden bizonnyal magas munkabírása is segítette. A donyecki szénbányák elárasztása és a volgai németek kitelepítése során szerzett tapasztalatai a későbbi deportálások során kamatoztatta.

A háborúban beállt fordulatnak köszönhetően Szerov Sztálingrád ostromának végén került újra a frontra, ahol személyesen hallgatta ki az elfogott Paulus tábornokot, majd a keleti front nyugatra húzódásával újra „ismerős” feladatokat kapott. Felügyelő és irányító szerepe volt a krími tatárok kitelepítésénél, e feladat elvégzéséért később kitüntették. Visszaemlékezésében nyilván tudta, hogyan akkori tevékenysége utólag nézve büntettként is értelmezhető, s azzal mentette magát, hogy ő csak végrehajtó volt, aki teljesítette a parancsot.

A II. világháború végén Sztálin utasítására legfontosabb feladata Hitler elfogása lett, ezért szorosan a harcoló csapatok mellett részt kellett vennie Berlin ostromában, azonban Hitler öngyilkossága miatt már csak a holttest minden kétséget kizáró azonosításában és megsemmisítésében működhetett közre. 1945 és 1947 között Németországban tartózkodott, irányította a háború után a német mérnökök összegyűjtését, a német gépek leszerelését és Szovjetunióba történő áttelepítését. Emellett tagja volt azoknak a szovjet delegációknak, amelyek a nyugati szövetségesekkel együtt döntöttek

német ügyekben. A németek még nem írták alá a kapitulációt, Szerovnak neki kellett fognia a „demokratikus Németország” felépítéséhez, azaz helyzetbe kellett hozni a Moszkva Szállóban lakó német kommunistákat.

Miután a szövetségesekkel megromlott a viszony, Szerovot Moszkvába rendelték, ahol 1947 és 1949 között ismét rábízták a közbiztonság rendbe tételét. Az 1949–1953 közötti évek kapcsán elsősorban a pártvezetésen belüli helyezkedéseket taglalja, amelyekre mélyeséges ellenszenvvel tekintett. Erről a háború idején számos alkalommal látott szervezetlenség jutott az eszébe. Ekkor felügyelte az elhurcolt német mérnökök által működtetett rakétaprogramot, a Volgai vízerőmű és a Volga–Don-csatorna építését is.

Sztálin halála után megőrizte pozícióját, és Hruscsov is fontos feladatot adott neki. Megbízta az állambiztonság átszervezésével, majd a KGB létrehozásával, amelynek első vezetője lett. Az új pártfőtitkárt több külföldi útra elkísérte, ezek előkészítését a legtöbb esetben személyesen Szerov végezte.

A magyar olvasókat leginkább az 1956-os forradalom leveréséről írtak érdekelhetik. Ez a fejezet az időrendiséget érvényesítve szinte naplószerű, és igen részletező jellegű. Az, hogy a KGB vezetője több év távlatából tévedésekkel, de összességében terjedelmesen ír a budapesti eseményekről, annak köszönhető, hogy minden este napi jelentést kellett tennie Moszkvának. Már október 23-án Budapestre küldte a legfelsőbb szovjet vezetést, hogy derítse ki, mi folyik Magyarországon. Amikor Budapest utcáin mozgott a páncélozott járművekben, többször a tűzvonalban volt. Az irányítá-

si feladatokat a szovjet követségről látta el, néhányszor személyesen részt vett a magyar kormány ülésein, Nagy Imréről kifejezetten rossz kép alakult ki benne. Ellenezte a szovjet csapatok kivonását a magyar fővárosból, a Kossuth téri sortűzről szűkszavúan szól, a pesti srácokról és a forradalmárokról megvetően és durván fogalmaz. Szerov hálátlannak tartotta a magyarokat, hogy a fölszabadításuk után a Szovjetunió ellen fordultak. A Kádár-féle kormány hatalomra juttatásának előkészítése, a Tökölre kicsalt magyar delegáció és Nagy Imre kormányának letartóztatása számára épp olyan rutinfeladat volt, mint a lengyel emigráns kormány vezetőinek elhurcolása 1945-ben. Szerov 1957 januárjáig Magyarországon tartózkodott, azért, hogy segítse a Kádár-kormány munkáját. A kormánytagok közül külön megemlékezett Biszku Béláról, gyors felfogású politikusnak tartva őt, aki képes a rend megtartására.

A magyarországi küldetés után újra folytatta a megszokott KGB-s vezető életét: diplomáciai utak, megbeszélések. 1957-re azonban egyre világosabban látta a pártvezetésben felhalmozódott feszültségeket, emiatt neheztelt Brezsnyevre, akit még a háború alatt ismert meg. Dühítette Hruscsov önteltsége és vezetési stílusa, vele többször is konfliktusba került, jelezve neki, hogy nyilvános beszédeiben ne „fecsegen”, mert érezte annak a veszélyét, hogy azokat elemezve a nyugati szolgálatok több titkos dolgot is rájöhettek.

1958-ban átkerült a katonai hírszerzéshez, a GRU-hoz (Felderítő Főcsoportfőnökség). A váltást Hruscsov hivatalosan azzal indokolta, hogy ott sürgősen rendet kell tenni. Az áthelyezés mégis alapvetően egyfajta befolyásgyengülésként

értelmezhető, hiszen Szerov kikerült az első vonalból, és újra fel kellett építenie egy működő szolgálatot. Csalódottsága, sértettsége érezhető a GRU-nál lévő állapotok leírásakor: szervezetlenség, minden rossz, alkalmatlan emberek dolgoznak ott.

Az 1963-as kubai rakétaválság alatt Hruscsov negatív oldalát emelte ki, mintha itt is az elkövetett hírszerzési hibák sorozatára utalna. A visszaemlékezés végén még ír Raoul Wallenbergéről, a KGB által beszervezett moszkvai francia nagykövetről, az első lebuktatott CIA-ügynökről, a NATO-ban dolgozó kémek hasznos munkájáról.

A számos siker mellett egy kémbotrány lett az, amely végül 1964-ben Szerov teljes mellőzését vonta maga után. Oleg Penkovszkij KGB ügynökről ugyanis 1963-ban kiderült, hogy nemcsak az amerikai, hanem a brit titkosszolgálat is beszervezte. A rendkívül súlyos kémbotrány után – Penkovszkij volt a legmagasabb rangú, nyugatiak által beszervezett tisztviselő – Szerov úgy érezte, hogy ezzel az ügygel besározták a nevét, feljegyzései révén próbálta tisztázni magát, végül 1965-ben kizárták a Szovjetunió Kommunista Pártjából, az ország belső-ázsiai részén élt tovább visszavonultan családjával.

Szerov visszaemlékezése és naplófeljegyzései több szempontból figyelemre méltók. Számos, eddig alig, vagy nem ismert eseményt és azok körülményeit mutatja be sajátos titkosszolgálati szemszögből. Továbbá esetében olyan személyről van szó, aki közvetlen kapcsolatban állt a legfelsőbb szovjet vezetőkkel, s közvetlen megfigyelője, sőt részese is volt bizonyos döntéshozatali folyamatoknak. Az olvasmány nem könnyű, rengeteg

névvel, szervezettel találkozunk a szövegekben, amelyekben a lábjegyzetek segítenek eligazodni. Ezekben korábban megjelent visszaemlékezésekre való utalások is helyet kaptak, amelyekből Szerov tévedéseire is fény derül. A könyvet annak tudatában olvassuk, hogy a szerző a titkosszolgálatok világát jól értő és

ismerő ember volt. Memoárja szubjektív módon betekintést ad a szovjet politikai rendőrség működésének belső világába.

IVAN SZEROV: A bőrönd titkai. A KGB első elnökének titkos naplói és feljegyzései. Budapest, 2023. Időjel Kiadó, 749 p.

SZEMÁN LÁSZLÓ

Üzen a múlt

Gróf Lónyay Márta naplója 1912–1922

Egy-egy levéltári forrás ablak a múltba, ugyanakkor üzenet a jelennek is. Irratí-pustól függően kiolvashatóak belőlük nemcsak a meghatározó történeti adatok, hanem információt nyújtanak a korabeli emberekről, életekről. Az ego-dokumentumok (naplók, levelek, visszaemlékezések) különösen alkalmasak arra, hogy segítségükkel rekonstruáljuk akár a hajdani eseményeket, akár a makro- és mikro-történeti összefüggések megértéséhez nélkülözhetetlen korabeli feelinget is. Az őszinte, leplezetlen és szépítés nélküli személyes érzések, a tipródások, vívódások, örömök, tragédiák leginkább a naplókban érhetők tetten. Ezek a szubjektív történelem primer dokumentumai, amelyekben íróik az eseményeket és gondolatokat a mindig aktuális jelen megélésekor, gyakran szinte a történelem pillanatában rögzítik. A bejegyzések ezáltal spontánok, kendőzetlenek, rájuk nyomja bélyegét a „jelenléthatás”. Mint az azonnali reakciók, gyakran heves érzelmektől fűtöttek, így még az is előfordul, hogy nem igazán objektívek. Nem ritka, hogy a bejegyzés kissé később íródott, de ebben az esetben is az életeseményt még frissen, szépítés nélkül vetették papírra.



Az őszinteségnek az volt a fő oka, hogy a naplók nagy része nem a nyilvánosságunk készült, hanem valójában öndokumentálás. Azok, akik csak maguknak írták, sokszor nem is mutatták meg senkinek, kulcsos fiókban őrizték. Voltak olyan naplók, amelyekből kiderül, hogy beleolvashatott egy-egy bizalmas barát nő vagy testvér, akik különleges pillanatokban akár írhattak is bele. Azok számára, akiknek nem volt bizalmasuk,

a napló pótolta mindent: megértő szülőt, szeretőt és barátot. A napló lett az elmúlt évszázadokban a kibeszélés, az önismerteti tréning eszköze, az öröm és bánat befogadója, amely még a lélek könnyebbé válásához is hozzájárult. A naplóíró naponta összefoglalta, mérlegelte a vele történeteket, ezzel is kijelölve a további napok teendőit, ezzel saját maga útját. A bejegyzéseket később újraolvasta, így keresve a magyarázatot saját aktuális érzéseire, viselkedésére és arra az útra, amely pillanatnyi állapotához vezetett. Naplóban rögzített élete újragondolása körvonalazhatott kilábalási lehetőségeket az esetleges érzelmi hullámvölgyekből, válságokból is.

Naplót írni minden évszázadban nehéz volt – főként akkor, ha ezek voltak az első lépcsőfokok a felnőtté válás útján. Azok, akik éppen hogy nekikezdték, bizonyára kaptak instrukciót, akár mintát is, hogy mit érdemes lejegyezni, de a naplóírás lényegére, arra, hogy a történetek dokumentálása mellett miként lehet vele elérni a kibeszélés általi lelki egyensúlyt, mindenkinek magának kellett rájönnie. Aki nem jutott el ideig, vagy nem volt szüksége erre a támogató „barátra”, az hamar abbahagyta a naplóírást. Évszázadokra visszamenően dokumentált, hogy az írástudó társadalmi rétegek tagjai közül sokan vezettek naplót, lányok és asszonyok, fiúk és férfiak egyaránt. A megmaradt, és az utókor számára hozzáférhetővé vált naplók különbözőek. Tartalmukat, stílusukat befolyásolta a naplóíró maga, de hatással volt rájuk a korszellem és a divat is. Bár jellegénél fogva írója nem komplex, befejezett történetet jegyzett le, hanem a történet maga a naponta tett bejegyzésekből állt. A jelen pillanatról szólt, de

felidézhetette a múltat, sőt a műfaj azt is megengedte, hogy jövőbeni álmokkal legyen tarkított egy-egy történet vagy érzelmi megnyilvánulás, esetleg gondolat-sor. Néha a naplóíró az öncsalás miatt „kerekített/hazudott”, hogy az elmondottak teljesnek, szépnek, csúnyának tűnjenek – vagy éppen olyanok, amilyenek láttatni akarta...

Ha nem volt lejegyezhető történet, akkor írtak az időjárásról, vagy megosztották a naplóval gondolataikat, érzéseiket, vágyaikat. Helyet kaptak itt az olvasmányélmények, kedvenc versek, regényrészletek – előfordult, hogy eredeti (főként német, francia és angol) nyelven bemásolva.

A napló nem történelemkönyv, hanem a hétköznapokban egy ember által megélt saját történet pillanatnyi érzélemtől vezérelt leírása. Emiatt a „világtragédiának” feltüntetett egyéni problémák néha nagyobb hangsúlyt kapnak, mint a valódi világtragédia. A köznapi, alig néhány embert érintő történetekkel kapcsolatban hömpölyögve áradhatnak az érzelmek, míg a milliók sorsát befolyásoló történetek alig említődnek. Nem az iskolában tanultakat kell keresnünk benne, hanem a tananyag háttérét adó emberi élet egy darabkáját lehet benne felfedeznünk. Ez csak egy csepp a tengerben, egy megélés-történet, egy narratíva, amely azonban a történelem egy szemtanújának, a napló írójának nemcsak életét, hanem lelkét, világszemléletét, gondolatait, érzéseit is magába foglalta. Ebből nem rekonstruálhatjuk teljesen a múltat, hiszen annak csak egy szilánkjára, de ráérezhetünk a korra, a történelmi szituációra, az emberi cselekedeteket mozgató érzelmek szerepére, a tettek motivációira.

Sokan új életszakaszba, pl. házasságba lépve többnyire abbahagyták az írást, sőt saját maguk, vagy örökösök meg is semmisítették a féltve őrzött naplójukat, mert annyira kitarulkozó volt, hogy úgy vélték, nem tartozik másra. Volt olyan is, aki azt kérte, hogy vele együtt szálljon a sírba, ne kerüljön illetéktelen kezekbe. Azok a szerencsés családok, amelyek elődeik naplókönyvét megörökölték, szeretettel és tisztelettel őrizték és őrzik ma is, mint féltett relikviát. Közkinccsé tételük nagy felelősség. Megjelenésük fontos, hiszen egyrészt a jelen és jövő számára nélkülözhetetlen, egyedi, máshol fel nem lelhető információkat rejtenek a múltból, ezeket azonban a közérthetőség kedvéért a célközönség számára megfelelő magyarázatokkal kell ellátni. Másrészt mérlegelni kell, hogy a nem nyilvánosságnak szánt, legintimebb részek tartoznak-e bárkire, vagy a bennük lévő információk – főleg a kortárs naplók esetében – jelentenek-e „veszélyt” másokra. Ugyanakkor mindig gondolni kell arra is, hogy a nyilvánossá tétellel lerántjuk a leplet a naplóíróról. Fontos kérdés, hogy mihez van erkölcsi-etikai-lelkiismereti szempontból jogunk? Miként adjuk ki a rejtőzködni kívánó érzéseket és gondolatokat, mennyire megoldás a túl személyes részeknél a jótékony homályt biztosító szerkesztői [...] jelzés.

Az általában kapcsos könyvecskébe, díszesebb füzetbe írt naplók sokszor igen kalandos utat jártak be, míg eljutottak a közgyűjteményekig, vagy családi ereklyeként a közkinccsé válásig.

Így a Jankovich-Bésán család mindannyiunk számára átnyújtott ajándékának tekinthetjük gróf Lónyay Márta naplóját, amelyet férjének második felesége juttatott el az örökösökhöz, Márta

testvéreinek fiához. A Tuzsér Községért Közalapítvány Lónyay 200 gigaprojektjének keretei között megjelent *Grófkisasszonyok a 20. században* címet viselő forráskiadvány a tulajdonos Jankovich-Bésán Dénes, valamint a közismert genealógus, Gudenus János József és Komáromi Csaba irodalomtörténész alapos és szakszerű, értő és mélyen érző gondozásában jelent meg.

A naplóíró a sokak által ismert gróf Lónyay Menyhért unokája, III. Menyhért és Kendeffy Ilona házasságából elsőként született Márta. Éppen, hogy elmúlt 14 éves, amikor 1912-ben Isten nevével nyitva elkezdte vezetni a korabeli szokások szerint a hölgyé válása útját dokumentáló naplót. 10 év alatt 7 füzetet írt tele.

Mi az, ami egy arisztokrata tinédzserlány néha hetente összefoglalóan, másnapra tett feljegyzéseiből megtudható? A magánéletének történései révén bepillantást enged családjának és társadalmi rétegének mindennapjaiba abban az évtizedben, amikor felfordult a világ. A kronologikusan leírt események a napi történésekről adnak hol lakonikus, hol bőbeszédűbb leírást, vázolva a hétköznapokat, amelyben az ebben az életkorban természetes érzelmekre és tevékenységekre árnyékot vetett az első világháborúval, majd az azt követő évek politikai eseményeivel a történelem.

A napló funkciója a személyes érzelmek és kitarulkozások befogadása volt. Márta – testvéreivel ellentétben – nem érzelmek hullámain sodródó romantikus regényt írt a saját életéből. A számára természetes körülményeket és életvitelüket nem tartotta olyan különlegesnek, amely hosszú, részletező beszámolóra inspirálta volna. Írt betegségekről, örömeiről,

bánatokról, tanulással, szórakozással töltött hétköznapiokról és ünnepekről: karácsonyról, húsvétról. Megtudhatjuk, hogy mivel töltötték a szabadidejüket: különböző nyelveken olvastak, zongoráztak, teniszeztek, lovagoltak, kártyáztak, Márta nagyon szeretett festeni is. Attól függetlenül, hogy viszonylag nagyszámú személyzet állt rendelkezésükre, a háziasszonyi teendőkre is belekóstoltak: főztek, befőztek, stoppoltak. A szerető család összetartója és lelke a felettebb gondoskodó és megértő édesanya volt. Ha kellett, éjszakázott beteg gyermekei mellett, ápolta édesanyját, vagy éppen lányait Bécsbe vitte orvoshoz, Abbáziába erősödni, gyógyulni. Bár nem tartoztak a leggazdagabbak közé, de a kisbözsvai kastély élete illeszkedett a társadalmi rangjukhoz megkívánt reprezentációhoz. Gyakran fogadtak vendégeket és jártak ők is rokonokhoz, ismerősökhöz, barátokhoz, akikkel együtt bridzseztek, báloltak, vadásztak. Mindig bőséges asztallal és szívélyes vendéglátással várták a hozzájuk betérőket. A társadalmi csoportkohéziót erősítették a rendszeres pesti találkozások farsangkor februárban és a lóversenyek szezonjában, májusban. Ilyenkor a vidéki arisztokratákhoz hasonlóan ők is több hetet töltöttek a fővárosban. Itt szállodákban (gyakran az Angol Királynőben vagy a Bristolban) laktak. Minden nap zsúfolt programot szerveztek: látogatták rokonaikat, ismerőseiket, akikkel színházba, uzsonnákra, kirándulásokra, csónakázásra, vacsorákra jártak. Sok meghívást kaptak a különböző táncos rendezvényekre. Kiemelt program volt a naponta máshol tartott bálokban való részvétel. A legemlékezetesebbek egyike 1918 februárjában a farsang hatodik bálja lett, amelyet ők adtak a pesti

Casinóban. Ez év vége is nagy élményt tartogatott. Ferenc József halálát követően, december 30-án megkoronázták IV. Károly királyt és Zita királynét. A koronázási ünnepségre a Lónyay család is meghívást kapott. Ekkor viselt díszmagyarjában fotó is készült Mártáról, amit beragasztott a naplójába.

A társasági események különös hangsúlyt kaptak az életében. Ezek adtak lehetőséget ugyanis a saját köreikbe tartozókkal való találkozássra, de a közelebbi kapcsolatok kialakítására, a párközvetítésre is alkalmasak voltak. Márpedig a korabeli fiatal lányok legfőbb célja az volt, hogy jól menjenek férjhez, leghőbb vágyuk pedig az, hogy boldoggá tegyék házastársukat. Maga a meghívás, a vendégkör, az ülésrend is árulkodott a házasságszerző rokonok, ismerősök szándékáról. Márta is sok invitálást kapott, volt ahova a szórakozás, más helyekre a barátság, vagy éppen a szerelem miatt ment el. Ámor nyila korán eltalálta. Érzései azonban nem letek viszonzásra. 8 évig tartott a platói szerelem. Ez idő alatt a választottja kétszer is megnősült. Először rangon aluli házasságot kötött, ami miatt kiszorult az arisztokraták köréből, így szülei unszolására elvált, exfeleségét családjá tekintélyes summával kárpótolta. A második házasságát egy svájci nővel kötötte. A naplóbejegyzések végigvezetnek bennünket a különleges érzés fellobbanásától a lelkesedésen, majd csalódásokon át a fájdalomig, lányregénybe illő epizódokat és érzelmeket is felfedve.

A napló különlegessége, hogy mivel az első világháború időszakában íródott, sajátos képet ad arról, hogy a háttérországban honnan, milyen híreket kaptak a fronton harcoló szeretteikért, ismerőseikért aggódók és milyen érzések vetettek

lélekromboló árnyékot a társadalomra. Mindig és mindenhol ez volt a téma. Nemcsak hallottak, olvastak, beszéltek a haditettekről és szörnyűségekről, hanem szembesültek is vele. Rendszeresen vittek ugyanis segítséget a katonavonatokhoz és kötelességüknek érezték a sebesültek ápolását is, így első kézből értesültek a borzalmakról. Márta gyűjtést is rendezett egy lerombolt felvidéki iskola számára.

Mint ahogy az életére, úgy naplójára is ránehezült a történelem. 1914. november 2-i bejegyzésében ezt írta: „Milyen furcsa, hogy már 17 éves leszek. Milyen másnak képzeltem magamnak. Sohasem gondoltam, hogy akkor egy ilyen borzasztó világ lesz. Milyen szép volt tavaly ilyenkor, milyen jól mulattam azon a velejtei bálon. Igazán csúnya, hogy ilyen időkben még a magam multságára gondolok. De olyan valami gyönyörűnek képzeltem magamnak ezt az őszt. 17 éves, majdnem felnőtt. Terében egy kosztümbál, hubertus [vadászat], Csörgön jour, és a többi. Hát persze, hogy gyönyörű lett volna. De hát ez mind olyan mellékes, csak már vége volna e rettenetes háborúnak, és ezek a szegény katonák mind hazamennének, és Lajos bácsi és Imre élve és egészségesen itt volnának, az olyan jó volna. Csak megengedné már a jó Isten.”

A későbbiekben sem osztja meg naplójával romantikus ábrándjait és olvasmányélményeit, hanem a háború sajátját és a különböző helyen hallottakat jegyzi le. Ettől aztán más lesz a kis kapcsos könyve, mint a húgáé, amely poétikus és patetikus, míg az övét unalmasnak gondolja. Pedig éppen a világra való nyitottságának köszönhetően nemcsak egy bakfislány hétköznapjairól szóló feljegyzéssor ez a napló, hanem a háború

tükre is. Sőt az 1919-es évről szóló szemtanú-leírás arról, hogy miként menekültek a cseh betörés elől Budapestre, majd a kommunisták elől az Alföldre, különleges aspektust kínál oral history. Ekkor töltött errefelé, Ófehértón, Tuzséron és a környéken családjával néhány napot Márta, aki Bátyúban született és rövid időt ott is élt, azonban Kisbózsivára költözve inkább az a vidék, a Dunántúl és Budapest lett az élettere.

Végül azért szólni kell a *happy endről* is: ez nem maradhat el a sajátos lányregénynek tekintett napló végéről: Az 1920. július 29-én kelt bejegyzésben ez olvasható: „Édes jó Istenkém!!!! El vagyok jegyezve Hunyady Ferencsel!!!!” A felfordult világban is rátalált hát a szerelem. A gróffal, akivel egy társaságba jártak, egyformán gondolkodtak, ugyanazokat tartották fontosnak, végül boldog házasságban éltek. Asszonykorában már nem vezetett naplót – vagy azok a kötetek nem járták be azt a kalandos utat, amelyen az ifjúkoriak végül is eljutottak a család ma is élő tagjaihoz. Mindenesetre lánykora dokumentálását 1922. május 29-én lezárta. „Lengyeltóti. Már több egy évnél, hogy megesküdtünk! Milyen boldog egy esztendő volt, azt ki sem mondhatom. Az én kis Furim leírhatatlanul jó hozám, igazán nem érdelek meg ennyi szeretetet, kényeztetést, egy önző disznó lesz belőlem. Sokat utaztunk, mászkáltunk az elmúlt év alatt. Voltunk Soborsinban az apóséknál. Hála Istennek, ott is nagyon javult a helyzet, Furi és apja igen jó lábon vannak unberufen [szerencsére]. Tonynak április 22-én született egy kis fia, Endre-Gézának hívják. Borzasztó kedves kis majom, Jóska és Tony nagyon boldogok velem. Talán majd nekem is lesz idővel.”

Álmai ez ügyben nem váltak valóra, de szerencsére maradtak olyan rokonai, akik gondozzák az emlékét többek között ennek a naplónak a kiadásával, amelyben közreadnak több családi fotót is, illetve leszármazási táblákkal, valamint az informatív, de mértéktartó lábjegyzeteken kívül rendkívül alapos kutatást igénylő, 30 oldalon át tartó név- és helymutatóval segítik az olvasót gróf Lónyay Márta egyéni világának megértésében.

A történelem visszatükrözése mellett azonban másra is felhívja a figyelmünket a napló. Üzen a jelennek, jövőnek. A műfaj sajátosságából adódó jellemzőivel ugyanis rávilágít arra, hogy saját lelki békénk megteremtése, önismeretünk kiterjesztése érdekében, sőt frusztrációink feloldásában segíthet nekünk is. Évszázadokon át sokakat lendített át a magányon, depresszió, szomorúság és járult hozzá a boldog pillanatok megéléséhez, megőrzéséhez, az öröm, szeretet, szerelem, lelkesedés érzésének megosztásához. Ma is egy lehetőség, ha nincs kivel beszélgetnünk, ha egy percre meg akarunk állni a rohanásban és önmagunkkal foglalkozni. Vagy ha csak dokumentálni szeretnénk mindennapjainkat úgy, hogy nemcsak csillogunk a Facebookon közzétett szelfivel, hanem gyászolni, panaszkodni, bosszankodni is

akarunk magunkban úgy, hogy ne legyen tanúja, aki előtt szégyenkeznénk miatta és az érzés csak a miénk maradjon. Fontos, hogy ne őrizzünk magunkban semmit, ami rágná a lelkünket és megbetegítene bennünket, osszuk meg inkább naplónkkal a kibeszélhetetlent, mintegy terápiaként kiírva magunkból mérget, haragot, elkeseredést éppen úgy, mint a szárnyaló örömet, a boldogságot. Mindegy, hogy milyen nyelven – esetleg akár titkosírással is – vagy milyen típusú (belső, terápiás, tematikus, kódolt, titok-) naplót írunk, a lényeg az önmagunk előtti őszinte kitárulkozás.

Vegyük észre, hogy ezzel a naplóval is üzen a múlt – nemcsak a társadalomtörténeti információkkal, hanem magával a műfajjal is segítő kezet nyújt rohanó világunk elmagányosodóinak a régen feltalált és kipróbált lélekkönyvitő lehetőséggel, a naplóírás évszázados gyakorlatára való figyelem ráirányításával is!

Grófkisasszonyok a 20. sz. elején. Gróf Lónyay Márta naplója 1912–1922. Közreadja: Gudenus János József, Jankovich B. Dénes, Komáromi Csaba. Tuzsér Községért Közalapítvány, Tuzsér, 2023. 443 p.

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA